

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

Löszterületek botanikai értékeinek feltárása a Baranyai- és a Geresdi-dombságon

PURGER DRAGICA

Baranya megye flórájának kutatása több, mint kétszáz évre tekint vissza. Történeti áttekintést a botanikai kutatásokról Horvát (1942) írt. Kitaibel Pált követően több neves botanikus is kutatott a térségben. A XIX. század közepén Nendtvich C. M., Nendtvich T., Mayer, Kerner majd később Simonkai több alkalommal botanizált Baranyában. A múlt században a Mecsekben és környékén Boros, Csapody I. és Vöröss gyűjtött florisztikai adatokat. A térség növényvilágáról a legtöbbet Horvát A. O. írt. Az utóbbi két évtizedben a florisztikai kutatások újabb lendületet vettek (Kevey 1980, 1988, 1989, 1995; Kevey és Horvát 2000; Dénes 1997; Tóth 1998, 1999, 2000), és számos adattal gazdagították ismereteinket a Baranyai- és a Geresdi-dombság növényvilágáról. Annak ellenére, hogy a vizsgált terület egy sűrűn lakott, évszázadok óta intenzíven művelt kultúrtáj, még sok botanikai értéket rejt magában. Az 1998–2001 közötti terepbejárások alkalmával számos, növényföldrajzi szempontból érdekes faj került elő, és néhány régi florisztikai adatot is sikerült megerősíteni (Purger 2002a,b).

Vizsgált terület

A Baranyai-dombság a Mecsektől délre, délkeletre terül el. Átlagos tengerszint feletti magassága 130–250 m. Részben síksági kistáj, felszínéből délen a Villányi-hegység szigetként magasodik ki. A Geresdi-dombságra az északi részen meredek lejtők, gránit sziklák, rövid völgyek jellemzők. A központi, legmagasabb fennsíkot vastag, csaknem völgyhálózat nélküli lösztakaró fedi. A déli rész völgyrendszere délkeleti lefutású (Marosi és Somogyi 1980).

Flóra

A Baranyai- és a Geresdi-dombság a dél-dunántúli *Praeillyricum* flóraidékbe és a mecseki *Sopianicum* flórajárásba tartozik. Itt még számos balkáni, pl. ezüsthárs (*Tilia tomentosa*), illatos hunyor (*Helleborus odorus*) és szubmediterrán növényfaj, mint pl. a molyhos tölgy (*Quercus pubescens*), pukkanó dudafürt (*Colutea arborescens*), húsos som (*Cornus mas*), jerikói lonc (*Lonicera caprifolium*) fordul elő. A bükkösökben is élő atlanti-mediterrán növényfajok közül említésre méltó a pirítógyökér (*Tamus communis*) és a szúrós csodabogyó (*Ruscus aculeatus*). Nem gyakoriak, de az utóbbi néha tö-

meges. A xerotherm pusztai elemek itt érik el elterjedésük nyugati határát, mint pl. a tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), szennyes infű (*Ajuga laxmanni*), kék atracél (*Anchusa barrelieri*) és a törpemandula (*Amygdalus nana*). A térségben még nagyon gyakori a ligeti zsálya (*Salvia nemorosa*), amely nálunk délebbre, Horvátországban már ritka, sőt a legújabb (2004) vörös könyvben már veszélyeztetett (EN) fajként szerepel.

Természetközeli növényzetből már csak nagyon kevés maradt, a korábbi jelenlétükre utaló védett fajok azonban még előfordulnak: pl. farkasölő sisakvirág (*Aconitum vulparia*), fehér madársisak (*Cephalanthera damasonium*), nagy ezerjófű (*Dictamnus albus*), keleti zergevirág (*Doronicum orientale*), nemes májvirág (*Hepatica nobilis*), turbánliliom (*Lilium martagon*), bíboros kosbor (*Orchis purpurea*) és szártalan kankalin (*Primula vulgaris*). A jerikói lonc (*Lonicera caprifolium*) általánosan elterjedt, kivéve azokon a tájakon, ahol a melegkedvelő tölgyeseket teljesen kiirtották, és még a cserjések sem maradtak meg. A Szent László-tárnic (*Gentiana cruciata*) kis számban terem a cserjésedő legelőkön, parlagokon. A gyepekben néhány helyen előfordul a csillag őszirózsa (*Aster amellus*), erdei borkóró (*Thalictrum aquilegifolium*), magyar repcsény (*Erysimum odoratum*), árlevelű len (*Linum tenuifolium*) és az epergyöngyike (*Muscari botryoides*). A bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*), a leány- és fekete kökörcsin (*Pulsatilla grandis*, *P. pratensis* subsp. *nigricans*) nagyon ritka. A tavaszi hérics (*Adonis vernalis*) általánosan elterjedt, a legelőkön néha tömeges. A szennyes infű (*Ajuga laxmanni*) néhány állománya veszélyeztetettnek tekinthető, mivel hagyott szőlőkben terem, és a művelésből kivont területeket bármikor újra hasznosíthatják. A kék atracél (*Anchusa barrelieri*) zavart helyeken, parlagokon és művelt területek között is előfordul, ennek köszönhetően szálanként fennmaradhat a vizsgált területen. Mocsárréteken több helyen is előkerült, így jellemzőnek mondható a nyári tőzike (*Leucogonum aestivum*).

Egyéb védendő vagy ritka növények, melyek előfordulnak a vizsgált területen: bíborfekete hagyma (*Allium atropurpureum*), érdes hagyma (*Allium oleraceum*), kék tixszem (*Anagallis femina*), olasz atracél (*Anchusa italica*), aranyfürt (*Aster linosyris*), vöröslő buvákfü (*Bupleurum affine*), ujjas sás (*Carex digitata*), tüskés ördögbockor (*Caucalis platycarpus*), úti imola (*Centaurea calcitrapa*), kék búzavirág (*C. cyanus*), szőrös zanót (*Chamaecytisus hirsutus*), aranyveselke (*Chrysosplenium alternifolium*), százforintosfü (*Centaurium erythraea*), gyöngyvirág (*Convallaria majalis*), odvas keltike (*Corydalis cava*), izzappalka (*Cyperus michelianus*), dunántúli szegfű (*Dianthus giganteiformis* subsp. *pontederiae*), sváb rekettye (*Genista germanica*), szőrös rekettye (*Genista ovata* subsp. *nervata*), borzas orbáncfű (*Hypericum hirsutum*), leveltelen lednek (*Lathyrus aphaca*), kerti madármályva (*Lavatera trimestris*), osztrák len (*Linum austriacum*), fehér perjeszittyó (*Luzula luzuloides*), délvidéki perjeszittyó (*L. forsteri*), magas gyöngyperje (*Melica altissima*), rigószegfű (*Moenchia mantica*), korcs mák (*Papaver hybridum*), vörösszárú pimpó (*Potentilla heptaphylla*), fehér gyíkfű (*Prunella laciniata*), rekenyő (*Rapistrum perenne*), csörgő kakascímer (*Rhinanthus minor*), erdei csukóka (*Scutellaria altissima*), csillagfű (*Sherardia arvensis*), szikár habszegfű (*Silene otites*), magas zsombor (*Sisymbrium strictissimum*), házi berkenye (*Sorbus domestica*), lenlevelű szellérke (*Thesium linophyllum*), vajszínű here (*Trifolium ochroleucum*), kék ökörfarkkóró (*Verbascum phoeniceum*), hegyi veronika (*Veronica montana*), közönséges egércsenkesz (*Vulpia myuros*) stb.

Erdők

A Baranyai- és a Geresdi-dombságon Zólyomi (1981) szerint a cseres tölgyes (*Quercetum petraeae - cerris*) és a tatárjuharos lösztölgyes (*Aceri tatarico - Quercetum pubescenti - roboris*) zonális. Az egész térségre jellemző a különböző vastagságú löszaltakaró, de a lösztölgyes csak a Karasica völgyétől keletre eső területeken lehet potenciális klimazonális erdőtüpus. Illír jellegű gyertyános-tölgyes és bükkös Zólyomi térképe alapján csak a Mecsekben lehet. Valójában másutt is léteznek kisebb-nagyobb erdőfoltok, amelyek a mecsekéhez hasonlóak (pl. Ófalu, Bátaapáti és Mórággy környékén). Baranya a Dél-Dunántúl egyik legsűrűbben lakott vidéke, ahol az erdőket ősidők óta irtják. A természetes erdőknek napjainkra már csak „hírmondói” maradtak. Máriakémenyden, a meredek déli lejtőkön melegkedvelő tölgyes erdőfoltok találhatóak, amelyekben a molyhos tölgy (*Quercus pubescens*) dominál, de előfordul még bennük a kocsánytalan tölgy (*Qu. petraea*), cser (*Qu. cerris*), ezüst- és kislevelű hárs (*Tilia tomentosa*, *T. cordata*), valamint a virágos kőris (*Fraxinus ornus*) is. A kevésbé meredek dombtetők aljnövényzetében gyakori a szennyes infű (*Ajuga laxmanni*), tavaszi hérics (*Adonis vernalis*) és a ma-

gyar repcsény (*Erysimum odoratum*), ami arra is utalhat, hogy helyükön egykor lösztölgyesek voltak. A megváltozott fajajösszetételű erdőfoltokban és érintkező gyepekben még helyenként megtalálhatók az erdősztyepek és mészkedvelő tölgyesek lágyszárú növényei: nyúlárnyék (*Asparagus officinalis*), hólyagos csüdfű (*Astragalus cicer*), édeslevelű csüdfű (*A. glycyphyllos*), bakfű (*Betonica officinalis*), erdei gyöngyköles (*Buglossoides purpureo-coerulea*), olasz harangvirág (*Campanula bononiensis*), sárgás sás (*Carex michelii*), osztrák zanót (*Chamaecytisus austriacus*), sátoros margitvirág (*Chrysanthemum corymbosum*), színeváltó kutyatej (*Euphorbia polychroma*), erdei lednek (*Lathyrus sylvestris*), fekete zanót (*Lembotropis nigricans*), gyöngyköles (*Lithospermum officinale*), szurokfű (*Origanum vulgare*), buglyos kocsord (*Peucedanum alsaticum*), szarvas kocsord (*P. cervaria*), bablevelű varjúháj (*Sedum telephium* subsp. *maximum*), sarlós gamandor (*Teucrium chamaedrys*), vörös here (*Trifolium rubens*), közönséges méreggyök (*Vincetoxicum hircundinaria*) stb.

Cserjések

A mezsgyéken és a felhagyott legelőkön, idősebb parlagokon cserjések jellemzők. Legelterjedtebb típusuk a galagonya-kökény cserjés, amelyben az egybibés galagonya (*Crataegus monogyna*), gyepűrőzsa (*Rosa canina*), kökény (*Prunus spinosa*) előfordulása tömeges és állandó. A varjútóvis (*Rhamnus catharticus*), veresgyűrűsom (*Cornus sanguinea*), csíkos kecskerágó (*Euonymus europaea*), mezei- és tatárjuhar (*Acer campestre*, *A. tataricum*) is gyakran előfordulnak itt. Ófalun és Pusztakisfalun környékén kontinentális sztyeppcserjés, csepleszmegyes foltok kerültek elő, amelyekben a csepleszmeggy (*Prunus fruticosa*) telepei dominálnak. Törpemandula csupán három helyen terem, mindig a régi temetőekben, löszdombokon vagy a temetőket övező cserjésekben. A parlagi rózsza (*Rosa gallica*) viszonylag meredek lejtőkön és az erdő szélén terem. A jajrózsza (*Rosa spinosissima*) kimondottan ritka. Több helyen a melegkedvelő tölgyesekben jellemző fajok: pukkanó dudafürt (*Colutea arborescens*), húsos som (*Cornus mas*), bibircses kecskerágó (*Euonymus verrucosus*), virágos kőrís (*Fraxinus ornus*) és ostorménfa (*Viburnum lantana*) alkotnak cserjéseket.

Szárazgyepek

Az itt található gyepek legnagyobb része másodlagos eredetű (szántóföldek, szőlők, gyümölcsösök felhagyása után keletkeztek). A területen tehát különböző korú és állapotú gyepeket találunk, melyek florisztikai és cönológiai vonatkozásban is meglehetősen heterogének. Ennek köszönhetően a löszflórának egy része még ma is megtalálható ezen a változatos tájon. A vizsgált területen állományalkotó fűvek a következők: közönséges tarackbúza (*Agropyron repens*), deres tarackbúza (*Agropyron intermedium*), fenyérfű (*Bothriochloa ischaemum*), tollas száalkaperje (*Brachypodium pinnatum*), árva rozsnok (*Bromus inermis*), sudár rozsnok (*Bromus erectus*), siska nádtippán (*Calamagrostis epigeios*), éles mosófű (*Chrysopogon gryllus*), csillagpázsit (*Cynodon dactylon*), pusztai csenkesz (*Festuca rupicola*), közönséges fényperje (*Koeleria cristata*), keskenylevelű perje (*Poa angustifolia*). A gyepekben alárendelt szerepet játszanak: csomós ebír (*Dactylis glomerata*), közepes rezgőfű (*Briza media*), illatos borjúpázsit (*Anthoxanthum odoratum*), vékony csenkesz (*Festuca valesiaca*), felemáslevelű csenkesz (*Festuca heterophylla*) és magas zabfű (*Helictotrichon praeustum*). A felsorolt fajok többsége általánosan elterjedt. Több helyen terem kései pitypang (*Taraxacum serotinum*), pongyola harangvirág (*Campanula sibirica*), selymes- és borzas dárdahegy (*Dorycnium germanicum*, *D. herbaceum*), pusztai kutyatej (*Euphorbia seguieriana*). Az egyenes pimpó (*Potentilla recta*) és a kardlevelű peremizs (*Inula ensifolia*) még degradált helyeken, fiatal parlagon is megmarad. Nagyon ritkán kerül szem elé a taréjos tarackbúza (*Agropyron pectiniforme*) és a hengeres peremizs (*Inula germanica*). Eddigi ismereteink szerint az árvalányhaj fajok (*Stipa pulcherrima*, *S. capitata*) nem alkotnak gyepeket a vizsgált területen. A kétszikűek változatos arányban fordulnak elő, a gyepek korától és a degradáltsági állapotától függetlenül. A nemrég felhagyott területeken az egyvári növények, gyomok és a szárazgyepek generalista fajtái dominálnak. A löszgyep- és lösztölgyes-, valamint száraztölgyes karakterfajok gyakoribbak a természetközeli gyepekben, amelyeket extenzíven használnak, vagy teljesen felhagytak.

Természetvédelemi szempontból nagyon fontos tudni, hogy a különböző kezeléseknek, vagy használati módoknak milyen hatásai vannak a növényzetre és az állatokra. A terepi tapasztalat arra utal, hogy a vizsgált területen található gyepek erős antropogén hatásnak vannak kitéve. A legna-

gyobb veszélyt a gyep feltörése, a löszkitermelés, a szemét lerakása, a cserjésedés és az akácosodás jelenti. Az avarégetést hagyományosan alkalmazzák a gyepek fenntartása érdekében, de az eddigi megfigyelések szerint az égetésnek negatív hatása van a rovarokra (mint pl. a fokozottan védett magyar tarsza) (Purger és Vadkerti 2004). Az égetett területeken terjednek az inváziós növények, mint pl. a siskanádtippan (*Calamagrostis epigeios*). A legeltetés visszaszoríthatja a spontán beerdősülés folyamatát, de ha túl intenzív ez a hatás, akkor az a gyep leromlását is előidézhetheti (a karakterfajok eltűnnek, a gyomok elszaporodnak, a gyepruktúra egyszerűbbé válik). Baranyában több helyen találunk felhagyott, egykor túllegeltetett gyepeket. A legeltetés megszűnése azonban még súlyosabb következményekkel jár. A cserjésedés miatt a gyep rövid idő (15–20 év) alatt eltűnik. A térségben a legtöbb legelő becserjésedik, és néha legelésre alkalmatlan állapotban van. Alapos cserjeirtást végeztek 2004-ben a máriakérméendi dombokon, de ez a zavarástűrő gyomok elszaporodásának kedvezett. Hogyan lehet egy felhagyott szántón viszonylag fajgazdag gyept fenntartani? Egy szilágyi gazda mutatta meg, aki hagyományos módon, a lankás domboldalakat mérsékelten legelteti, és utána ún. „tisztítási kaszálást” végez. Mindezt azért teszi, mert „gyepekkel sokkal szebb a táj”.

Ajánlott irodalom

- Horvát A. O. (1942): *A Mecsekhegység és déli síkjának növényzete*. – A Ciszterci rend kiadása, Pécs.
- Horvát A. O. (1943 – 1977): Pótlások „A Mecsekhegység és környékének flórája”-hoz (1941).
 → *Bot. Közlem.* **40**(1-2): 101–112, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* **2**: 163–179, **17-18**: 15–32, **19**: 37–55, *Dunántúli dolgozatok* **10**: 23–46.
- Kevey B. (1980–1995): Adatok Magyarország flórájának és vegetációjának ismeretéhez I–VII. – *Bot. Közlem.*
- Kevey B. (1988): *Útmutató a TTSZ örök részére a Dél-dunántúli OKTH Felügyelőség működési területén elterjedt veszélyeztetett, védett, fokozottan védett növényeiről*. – Dél-Dunántúli OKTH, Pécs.
- Kevey B. és Horvát A. O. (2000): Pótlások és kiegészítések „A Mecsek-hegység és déli síkjának növényzete” ismeretéhez (1972–2000). – *Folia Comloensis* **9**: 5–70.
- Purger D. (2002a): Adatok a Baranyai-, Geresdi- és Szekszárdi-dombság flórájához. – In: Salamon-Albert É. (szerk.): *Magyar botanikai kutatások az ezredfordulón. Tanulmányok Borbidi Attila 70. születésnapja tiszteletére*. – PTE, Pécs, pp: 283–296.
- Purger D. (2002b): Törpe mandula (*Prunus tenella* Batsch, syn.: *Amygdalus nana* L.) a Baranyai-dombságon. – *Kitaibelia* **7**(2): 282.
- Purger D. és Vadkerti E. (2004): A Mecsek és a Baranyai-dombság másodlagos jellegtelen gyepei, mint tarszafajok (Orthoptera, Isoptera) élőhelyei. – *Természetvédelmi Közlemények* **11**: 255–261.
- Tóth I. Zs. (1998–2002): A Kelet-Mecsek Tájvédelmi körzetben és közvetlen környékén megfigyelt védett növények I–III, – *Folia Comloensis* **7**, **8**, **11**.